

שיעור כז

נזק – רואין אותו כאילו הוא עבד

(בבא קמא פג ע"ב)

- א. שמין אותו כעבד עברי או כעבד כנעני
1. רש"י: היה מוכר עצמו בעבד עברי; רא"ש: כאילו הוא עבד כנעני נמכר בשוק
  2. רש"י והרא"ש: "דמי עלי" או "דמי ידי עלי" – אומד של נזקין כעבד כנעני
- ב. רבינו יהונתן מלונגיל: "כעבד נכרי... שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי" סיכום

א. שמין אותו כעבד עברי או כעבד כנעני

1. רש"י: היה מוכר עצמו בעבד עברי; רא"ש: כאילו הוא עבד כנעני נמכר בשוק
במשנה (פג ע"ב) נאמר:

החובל בחבירו - חייב עליו משום חמשה דברים: בנזק, בצער, בריפוי, בשבת, ובושת.

בנזק כיצד? סימא את עינו, קטע את ידו, שיבר את רגלו, רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק, ושמין כמה היה יפה וכמה הוא יפה.

לשם חישוב דמי הנזק מעריכים את שוויו של הנחבל לפני החבלה ואחריה, והחובל משלם את ההפרש כדמי נזק. כך הסביר רש"י (ד ע"ב ד"ה נזק) מהו תשלום נזק: "החובל בחבירו, נותן לו מה שהוא שוה עכשיו פחות מבתחילה". בפסיקתא זוטריתא (שמות כא, כד) נאמר: "רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק כמה היה יפה בעינו ובשינו, וכמה הוא יפה בלא עין ובלא שן".

מה מהות התשלום על נזק? הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הגרי"ז (חידושי הגרי"ז על הרמב"ם, מכתבים, עמ' 160-161), הסביר:

תשלומי חבלות שאין עיקר חיובו כלל משום הפסד ודררא דממונא. ורק גזרת הכתוב הוא לשלם כפי שיווי הנזק, והוא כעין תשלומי כופר, שצריך לשלם לו דמי העין שהזיקו. אם כן כל עיקרו הוא רק שומא בעלמא כמה הוא דמי העין האמור בקרא "עין תחת עין" (שמות כא, כד).

השוואה בין תשלום הנזק לבין כופר מבוססת על האמור בסוגייתנו: "לא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות" (במדבר לה, לא), לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים שאין חוזרין". התשלום הוא כסף ולא קטיעת האיבר המקביל של החובל, אך התשלום הוא קנס ולא פיצוי כספי מדויק.¹ באיזה עבד מדובר - עברי או כנעני? רש"י (ד"ה החובל) כתב: "וכמה הוא יפה - שהרי הזיקו והפסידו ממון זה, שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי".² יש לחשב בכמה היה אותו יהודי שנחבל יכול למכור עצמו לעבד עברי, לו היה מצבו הכלכלי מידרדר והוא היה נאלץ למכור עצמו, ובהשוואה למצבו לפני החבלה. ההפרש הוא תשלום "נזק". נראה שהסיבה להעריך נחבל כעבד עברי, היא שיהודי יכול למכור עצמו רק כעבד עברי.

הרא"ש (ח, א) כתב:

רואין אותו כאילו הוא עבד כנעני נמכר בשוקא שהוא נמכר לעולם. אבל עבד עברי אין לו שומא להמכר לעולם להפסיד לו בשומא הזאת. שהרי היה יכול למכור את עצמו לשש ולאחר שיצא בשש ימכור עצמו שנית וכן כל ימיו.

לפי הרא"ש, השומא היא כמה אותו נחבל היה נמכר כעבד כנעני ובהשוואה למצבו לפני החבלה. אמנם יהודי איננו יכול להימכר כעבד כנעני, אך כוונת הרא"ש היא לאופן חישוב הנזק.

הרב יום טוב ליפמן הלוי הלר (פלפולא חריפתא, על הרא"ש שם אות א) הסביר מדוע לא הסכים הרא"ש לדברי רש"י. לפיו, מאחר שהנזק הוא לעולם, יש לשום אותו כעבד כנעני שהוא נמכר לעולם:

אבל אם רוצים לשום לו כעבד עברי וכמו שנראין דברי רש"י, צריכין לשום לו כדרך שעבד עברי נמכר והיינו לשש שש והיו צריכים לשום כאילו נמכר לעולם ולהפסיד לניזק בשומא...

1 הרמב"ם (ספר המצוות, לא תעשה רעט; הל' חובל ומזיק ה, ו) סבר שתשלומי נזק הם קנס. הראב"ד (שם) חלק עליו, ונושאי כליו של הרמב"ם ואחרונים נוספים עסקו במחלוקת זו. לסיכום הדעות בעניין זה ראה הרב אחיקם קשת (קובץ יסודות וחקירות, עמ' 211).

2 ברש"י (ל ע"א בדפי הרי"ף) כתוב: "...היה מוכר עצמו לעבד עברי". כדברי רש"י פירשו גם: הרב יוסף חביבא (נמוקי יוסף, ל ע"א בדפי הרי"ף); רבי יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ג, פסקי בבא קמא סי' שכא); הרע"ב ורבי עקיבא איגר (משנה, בבא קמא ח, א); פני משה (ירושלמי, בבא קמא ח, א).

ודברי רבינו [הרא"ש] מפורשים כך "כאילו הוא עבד כנעני", לפי שעבד כנעני מכירתו מכירת עולם היא, ויכולה השומא שתהיה כדינא לשום נזקו שהוא נזק עולם כמה הזיקו אילו היה שלם ונמכר לעולם. אבל עבד עברי אין אנו יכולין לשומו כך, דמכיון שהוא יכול למכור עצמו לשש, אין יכולין לשום אותו לעולם כדרך שומת הנזק שהוא נעשה לעולם, ולכך אין הדרך גם כן לשום אותו אילו נמכר עד לעולם לשש ושש. [א] חדא, שאין דרך מכירתו כך. [ב] ועוד, דאכתי אין זה כפי הראוי לענין ההיזק שהוא נזוק עד לעולם בפעם אחת. ... והיאך נשום אותו בענין אחר ממה שהוא יכול? גם אינו רשאי שימכר לעולם אלא תחלת מכירתו עד שש ואח"כ נרצע אם ירצה, וביובל יצא. והואיל ואין מכירתו אלא לשש, נמצא שאין שומתו למכירת עלמין, ואנן בדרך ההיזק הנעשה צריך לשום מכירת עלמין. הלכך אין דרך לשום אלא בעבד כנעני שהוא נמכר לעולם.

על הסברו של הפלפולא חריפתא קשה מהאמור בגמרא (קידושין יד ע"ב): "המוכר עצמו - נמכר לשש ויתר על שש". רש"י (ד"ה ויתר על שש) כתב: "אם התנה לימכר לעשר שנים". הרמב"ם (הל' עבדים ב, ג) כתב: "הרי שמכר עצמו לעשר שנים או עשרים שנה", ושוב חזר וכתב (שם ג, יב) שמוכר עצמו יכול למכור עצמו ליותר משש שנים, ומשמע שאין לזה גבול, אם כי בכל מקרה כשיגיע יובל הוא יצא לחופשי. כמו כן הפלפולא חריפתא כתב בנוגע לעבד עברי: "אינו רשאי שימכר לעולם, אלא תחלת מכירתו עד שש, ואח"כ נרצע אם ירצה, וביובל יצא". דברים אלו נכונים בנוגע לעבד שנמכר בבית דין, אך לא בנוגע לעבד שמוכר עצמו, כאמור בגמרא (קידושין שם): "המוכר עצמו - אינו נרצע, מכרוהו בית דין - נרצע", וכך גם פסק הרמב"ם (הל' עבדים ג, ו, יב). ואמנם רש"י פירט דבריו והדגיש שהשוואה היא לעבד עברי שמוכר עצמו: "שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי".

הרב דוד פרדו (שושנים לדוד, משנה ח, א) הסביר שהרא"ש כתב שמדובר בשומא כמו עבד כנעני, כי במשנה כתוב "כאילו הוא עבד נמכר בשוק", ועבד עברי איננו נמכר בפרהסיא בשוק. הוא ציין את פסק ההלכה של הרמב"ם (הל' עבדים א, ה) בעניין זה:

אחד המוכר את עצמו או שמכרוהו בית דין אינו נמכר בפרהסיא על אבן המקח ולא בסימטא כדרך שהעבדים נמכרין, שנאמר "לא ימכרו ממכרת עבד" (ויקרא כה, מב) אינו נמכר אלא בצנעה ודרך כבוד.

המקור לדברי הרמב"ם הוא במדרש הלכה (תורת כהנים, ויקרא שם). בנוגע לתשלום נזק של נחבל כתב הרמב"ם (הל' חובל ומזיק א, ב): "רואין אותו כאלו הוא עבד נמכר בשוק", ומכך שהמדד הוא מכירה בשוק. מכאן שגם הרמב"ם סבר שיש לשומו כעבד כנעני, וכן פסקו גם בטור ובשולחן ערוך (חושן משפט סי' תכ, טו).³ יש להשיב שרש"י לא הזכיר שהוא נמכר כעבד בשוק, וייתכן שלפני רש"י הייתה גרסת המשנה כמו בירושלמי (ח, א): "רואין אותו כאילו עבד נמכר".⁴ המהריק"ש (פג ע"ב) כתב על דברי רש"י: "ויש טעם לדבריו משום דעבד כנעני רודה אותו בפרך, וקונה עבד עברי הוי קקונה אדון לעצמו, ובהכרח יפחתו דמיו".

2. רש"י והרא"ש: "דמי עלי" או "דמי ידי עלי" - אומד של נזקין כעבד כנעני במקום אחר כתב רש"י שיש לשום אדם כעבד הנמכר בשוק. במשנה (ערכין יט ע"ב) נאמר:

דמי ידי עלי - שמין אותו כמה הוא שוה ביד ובלא יד.

על כך נאמר בגמרא:

היכי שיימינן ליה? אמר רבא: אומדין אותו אומד של נזקין.

רש"י (ד"ה אומד של נזקין) כתב: "כמו שאומדין אדם שקיטע לו חבירו ידו, שמין אותו כעבד הנמכר בשוק כמה היה יפה קודם לכן וכמה הוא יפה עכשיו".⁵ נראה שרש"י הבחין בין המקרים. בנוגע לנחבל, רש"י הסביר שהאומד הוא שאם הנחבל עצמו היה נצרך למכור עצמו כעבד עברי, הוא היה יכול למכור את עצמו במחיר גבוה אילו איבריו היו שלמים. יהודי אינו יכול למכור עצמו כעבד כנעני, ולכן לא

3 בביאור הגר"א (שם ס"ק כ) נימק מדוע כתב השולחן ערוך שיש לשומו כעבד כנעני: "ר"ל עבד כנעני, שאין דמים לעברי, וערש"י בכ"ב י"ג א' בד"ה ה"ג. רש"י שם כתב: "שאיין דמים לבן חורין שאין עבד עברי נמכר אלא לשש". כאמור, לפי רש"י מדובר על עבד עברי שמוכר עצמו, וברמה העקרונית המוכר עצמו לעבד עברי רשאי למכור עצמו יתר על שש שנים. על דברי רש"י שם הקשו ראשונים (הרשב"א שם ועוד) שבכל מקרה עבד עברי משוחרר אינו רשאי למכור עצמו שוב. וכן כתבו תוספות (גיטין מא ע"א ד"ה לישא).

4 כך בכמה כתבי יד של המשנה, וראה גם בדקדוקי סופרים ובמפרשי הירושלמי. כך גרס הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, פג ע"ב): "רואין אותו כאלו הוא עבד, שמין אותו כמה הוא יפה וכמה היה יפה", אך בפירושו כתב (שם): "רואין אותו כאלו הוא עבד ונמכר בשוק, ושמין כמה היה יפה קודם שנחבל וכמה הוא יפה משנחבל".

5 כך כתב רש"י גם בערכין ב ע"א (ד"ה הכל): "ושמים אותו כעבד הנמכר בשוק", ובבבא מציעא קיד ע"א (ד"ה ההוא): "שמין אותו כעבד הנמכר בשוק".

ניתן כלל לאמוד על פי זה. אך בשומא של ערכין, מדובר על אדם בריא ששתי ידיו שלמות, ושמין אותו כמה היה שוויו אילו הייתה חסרה לו יד אחת. במצב כזה אפשר להשוות לעבד כנעני שנמכר בשוק. לפי רש"י, רבא התכון לומר שיש להשתמש באותם כללים ועקרונות בשומא של ערכין "כמו שאומדין אדם שקיטע...".⁶ עניין דומה נזכר גם במשנה (מגילה כג ע"ב; סנהדרין ב ע"א): "ובקרקעות תשעה וכהן ואדם כיוצא בהן". בגמרא (מגילה וסנהדרין שם) נאמר:

ואדם כיוצא בהן, אדם מי קדוש? אמר רבי אבהו: באומר דמי עלי. דתניא: האומר דמי עלי, שמין אותו כעבד (הנמכר בשוק), ועבד איתקש לקרקעות, וכתביב "והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה לעולם בהם תעבדו ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מו).⁷

כאמור, בגמרא (סנהדרין שם) לא נזכר הפסוק "והתנחלתם" שממנו למדה הגמרא (קידושין כב ע"ב) שעבד כנעני הוקש לקרקע, ורש"י (סנהדרין שם ד"ה ועבד) ציין לפסוק זה, כדי שיהיה ברור שמדובר על עבד כנעני שהוקש לקרקע. בכל אופן בכל המקרים של ערכין מדובר על אדם שיש לקבוע את דמי שוויו בשביל הקדש כשהוא אמר: "דמי עלי", ו"שמין אותו כעבד" כנעני, ועבד כנעני הוקש לקרקעות. יש להסביר סוגיה זו כמו את הגמרא בערכין ששם מדובר על שומא כללית, ולכן אפשר לשום זאת גם בהשוואה לעבד כנעני. הגמרא מזכירה ש"עבד איתקש לקרקע" כדי להסביר מדוע יש לשום בפני עשרה.

בקצות החושן (סימן תכ, טו) עסק גם כן במחלוקת רש"י והרא"ש וכתב:

כאילו הוא עבד נמכר בשוק. ושיטת רש"י (ב"ק פג, ב ד"ה וכמה הוא יפה) כאילו נמכר לעבד עברי, וכן כתב בנימוקי יוסף (ל, א בדפי הרי"ף), ושיטת הרא"ש דנישום כעבד כנעני ע"ש פרק החובל (סי' א'). והנה לשיטת רש"י דנישום כעבד עברי ומשום דישאל אינו נישום כעבד כנעני, אם כן הא נמי דאמרינן בסנהדרין דף ט"ו (ע"א) גבי דמי עלי דשמין

6 כך הסביר הרב חיים פנחס שיינברג (משמרת חיים, ג, עמ' תקצו). הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (חידושי הגר"ז, ערכין ב ע"א) כתב: "הכא דאינו אלא דין שומא בעלמא מה דשיימין אותו כעבד הנמכר בשוק, אפשר דגם לרש"י שיימין כעבד כנעני", אם כי לבסוף חזר בו ופירש שלפי רש"י גם בערכין יישום כעבד עברי.

7 מה שבתוך סוגריים עגולים אינו מופיע בגרסת הגמרא שלפנינו במגילה. מה שבתוך סוגריים מרובעים אינו מופיע בגרסת הגמרא שלפנינו בסנהדרין. דרשת פסוק זה נזכרת גם בסוגיה המקבילה בירושלמי (קידושין א, ג).

אותו כעבד ע"ש, היינו נמי כעבד עברי. ואם כן תיקשי לפי מ"ש תוספות פ"ק דקידושין דף ז' (ע"א ד"ה אם כן) דבן חורין לא איתקש לקרקע אלא דוקא בדמי עלי לפי ששמין אותו כעבד כדאיתא פ"ק דסנהדרין דף ט"ו ע"ש. ואי נימא דהך דסנהדרין דשמין אותו כעבד היינו כעברי, אכתי אינו כקרקע ואינו שומת קרקע כלל, ואמאי צריך בדמי עלי תשעה וכהן דעבד עברי אינו כקרקע כמו שאר אדם כיון דאינו ב"התנחלתם", וכמ"ש בר"ן פרק כל הנשבעין (שבועות לג, ב בדפי הרי"ף), ובריטב"א קידושין (טז, א ד"ה הניחא) דעבד עברי לא איתקש לקרקע.

לכן נראה דס"ל לתוספות [מגילה כג ע"ב ד"ה שמין] נמי דשמין אותו כעבד היינו כעבד כנעני, וכמ"ש הרא"ש, ומשום הכי באומר דמי עלי צריך תשעה וכהן כיון דנישום כעבד כנעני והוי כקרקע וצריך שומת קרקע. ורש"י לטעמיה דס"ל פ"ק דקידושין דף ז' (ע"א ד"ה שיש להן אחריות) דכל אדם הוקש לקרקע. ומש"ה בהך דסנהדרין דף ט"ו אף על גב דאינו נישום אלא כעבד עברי נמי, הוי ליה דין קרקע וצריך תשעה וכהן ודו"ק, ועיין מ"ש לעיל בסימן צ"ה סק"ח.

יש לדייק שרש"י כתב שרואים אותו אילו הוא היה צריך למכור עצמו לעבד עברי, ולא שהוא היה נמכר. מכל מקום, לדברינו בכל המקרים העוסקים בשומא כשאדם אומר "דמי עלי" או "דמי ידי עלי", גם רש"י מסכים שיש לשום כעבד כנעני, ויש להבחין בין המקרים הללו ובין מקרה שאדם נחבל וחסר איבר מגופו.⁸ נראה אם כן שאין הכרח לחבר את מחלוקת רש"י והרא"ש בסוגייתנו בנוגע לשומת נזק "כאילו הוא עבד", לסוגיה בנוגע לשומא של ערכין, מאחר ששם מוסכם גם על רש"י שהשומא היא כאילו הוא נמכר כעבד כנעני.

ב. רבינו יהונתן מלוניל: "כעבד נכרי... שאם היה נצרך היה מוכר עצמו כעבד עברי"

רבינו יהונתן מלוניל (ל ע"א בדפי הרי"ף; שיטה מקובצת, פג ע"ב) הסביר כך את האמור במשנה:

---

8 הש"ך (חושן משפט סי' צה ס"ק יח) דן בהרחבה בשאלה אם כל אדם הוקש לקרקע או רק עבדים, ומתייחס לסוגיה בסנהדרין (שם) ובמגילה (שם), והוכיח כשיטת רש"י מכמה מקורות. ראה גם: השגות הראב"ד (הל' טוען ונטען ה, ב).

נזק כיצד? כלומר היאך נוכל לשער סך מה שהזיקו אם שיבר רגלו או סימא עינו אם אומדין אותו בכמה הוא נפחת אצל עצמו, נמצא אתה מכחיש את המזיק שלא היה רוצה בזה החסרונות באלף או באלפים זהובים? ומשיב: רואין אותו כעבד נכרי שהוא נמכר בשוק לעבוד אותו כפי מה שיש מחכמת האומנות כמה היה יפה קודם שנחבל וכמה הוא יפה עכשו, שהרי הזיקו והפסידו ממון זה, שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי... כמה היה נמכר קודם שנקטעה ידו וכמה הוא נמכר לאחר שנקטעה ידו.

מחד גיסא הר"י מלוניל כתב "רואין אותו כעבד נכרי שהוא נמכר בשוק" וכפירוש הרא"ש, מאידך גיסא כתב לאחר מכן כלשונו של רש"י במשנתנו: "שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי". נראה שהר"י מלוניל הסביר את שיטת החישוב של "נזק" באופן הבא: ההנחה היא שיהודי יכול למכור עצמו רק לעבד עברי, אבל הסכום שהוא יקבל יהיה כמחיר עבד כנעני, כמה היה שוויו לפני החבלה וכמה לאחר החבלה. הסיבה שהחישוב הוא לפי מכירת עבד כנעני היא כנימוקו של הרא"ש שיש להשוות לנזק שהוא לעולם ובלתי הפיך, ועבד כנעני נמכר לעולם.

נראה לומר שרש"י במשנתנו לא התכוון לפרש באיזו דרך שמים את הנחבל, אלא להסביר על פי מה קבעו חכמים שתשלום נזק יהיה על בסיס מחירו של עבד. לו פירש רש"י את דרך השומא של הנחבל, היה עליו לפרש: 'רואין אותו כאילו הוא נמכר כעבד עברי' (ובהנחה שרש"י לא גרס "בשוק" וכגרסת הירושלמי), וכפי שפירש הרא"ש (ח, א) על פי דרכו: 'רואין אותו כאילו הוא עבד כנעני נמכר בשוקא'. רש"י הסביר שישנה אפשרות שיהודי הידרדר מבחינה כלכלית ומחוסר ברירה נצרך למכור עצמו לעבד עברי, ועל פיה קבעו חז"ל את העיקרון שיש לחשב השומא, אלא שהיא תהיה על פי שומא של עבד כנעני.

הסברנו זה לדברי רש"י איננו תואם את דברי הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שעורים - בבא קמא פג ע"ב) שהסביר את מחלוקת רש"י והרא"ש כך:

ויתכן שבזה פליגי - אליבא דרש"י תשלומי נזק הם משום חסרון כיס והפסד הנחבל. ולפיכך דנים אותו כעבד עברי שזהו סכום הפסדו, כיון שהוא היה יכול למכור את עצמו כעבד עברי. מאידך להרא"ש עצם חסרון הכיס אינו המחייב אותו לשלם אלא העבירה היא המחייבת והדמים הם עונש. ולפיכך אפשר לשום אותו כעבד כנעני, שהוא דין שומת חבלה, אף על פי שלא בא לנחבל אותו סכום הפסד.

לדבריו, לפי רש"י התשלום הוא ריאלי, מאחר שאם באמת ייווצר מצב שהוא יתרושש ויהיה עני ולא תהיה לו ברירה אלא למכור עצמו כעבד עברי, ההפרש בין שוויו לפני החבלה לבין שוויו לאחר החבלה הוא הסכום שהוא הפסיד. אך לפי הרא"ש המטרה היא להעניש את החובל ולכן קבעו שהבסיס הוא כעבד כנעני, על אף שאין זה הסכום שהנחבל הפסיד. לעומת זאת, לדברינו, רש"י לא התכוון לומר שהתשלום הוא לפי ערכו של הנחבל לו היה צריך למכור עצמו לעבד עברי. רש"י רק הסביר בעקבות מה קבעו חכמים שההערכה של נזק תהיה על בסיס האפשרות שאדם ימכור עצמו לעבד. בדרך זו נסביר את שיטת רש"י לפי סדר סוגייתנו ובהמשך הפרק, וכן במקורות אחרים. יושם לב שרק במשנתנו הזכיר רש"י במפורש את אפשרות המכירה של אדם כעבד עברי. במקורות שנציין להלן, רש"י רק רמז לאפשרות זו שאדם מוכר עצמו כעבד עברי, אך בפועל חישוב הנזק הוא בהשוואה לעבד כנעני הנמכר בשוק לפני שנחבל ואחרי שנחבל.⁹

[א] סימא עין עבדו

רש"י (שמות כא, כד) פירש כך את האמור במשנתנו: "עין תחת עין - סימא עין חבירו נותן לו דמי עינו, כמה שפחתו דמיו למכור בשוק". רש"י לא כתב שהנחבל נמכר כעבד, אך כתב שהמכירה היא בשוק. כאמור לעיל, מכירת עבד עברי אינה נעשית בשוק - בפרהסיא, ורק מכירתו של עבד כנעני היא בשוק. דברי רש"י "כמה

9 כך הסבירו את כוונת רש"י: הרב דוד פרדו (שושנים לרוד, משנה ח, א); הרב שמואל הילמן (אור הישר, בבא קמא פג ע"ב). נראה שזו גם כוונתו של הרב שלמה לוריא, המהרש"ל (ים של שלמה, ח, א) בהסבר שיטת רש"י. הרב אהרון יהודה לייב שטיינמן (אילת השחר, בבא קמא פג ע"ב) הזכיר את דברי המהרש"ל הללו, וכתב: "רש"י מבאר מה הפסיד לו במה שהזיקו דהפסיד לו שהיה יכול למכור עצמו לעבד עברי וכן האשה יכולה למכור עצמה. והכונה מסתמא להשכיר כמו שכתב [המהרש"ל] תיכף אחרי זה. אמנם עדיין צריך בירור דהא בזמן הזה שאין יוכל נוהג אין נוהג גם דין עבד עברי (גיטין סה ע"א; קידושין סט ע"א; ערכין כט ע"א; רמב"ם הל' שמיטה ויובל י, ח-ט; הל' עבדים א, י), ואם הכונה להשכיר עצמו אם כן לא צריך לומר בעבד עברי". גם הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, נצי"ב (מרומי שדה, בבא קמא פג ע"ב), כתב: "קשה לי דבזמן שאין יוכל דאין עבד עברי נוהג מאי איכא למימר?" ותשובתו: "שמין כאלו היה נמכר לחלוטין כעבד כנעני, ומכל מקום שמין לפי משפחתו ויחוסו, וודאי לא היה נמכר אדם חשוב בדמי זולל". הרב יצחק אדלר (עיון בלומדות, עמ' קלו-קלז) טען שרש"י והרא"ש חלקו בשאלה עקרונית. לפי הרא"ש השומא הוא איך להשיב חלק מגופו של הנחבל שחסר, והדרך לעשות כן היא לשום את שוויו כמו עבד כנעני. ואילו לפי רש"י צריך לשלם לנחבל את הפסד הממון, ולכן מאחר שהוא בן חורין שומת ההיזק היא כאילו מוכר עצמו לעבד עברי. לפי דברינו גם רש"י מסכים ששיטת החישוב היא לפי ערכו של עבד כנעני, שהוא נוהג גם לאחר היובל, אלא שרש"י ציין שהתשתית לחשב כך את תשלום הנזק נקבעה מפני שיהודי יכול למכור עצמו לעבד עברי.

שפחתו דמיו למכור בשוק" מכוונים לשיטת החישוב שציינו לעיל: "כמה שפחתו דמיו [של הנחבל] למכור" - את עצמו כעבד עברי; "בשוק" - על פי תחשיב של עבד כנעני שמכירתו נעשית בשוק.¹⁰

[ב] רבי אליעזר: שאין שמין אותו בניזק אלא במזיק
הגמרא (פג ע"ב - פד ע"א) דנה במשמעות הפסוק "עין תחת עין" (שמות כא, כד), ותנאים רבים הסבירו שהכוונה לממון. רבי אליעזר חלק וטען: ממש. על כך נאמר בסוף הסוגיה:

תניא, רבי אליעזר אומר: "עין תחת עין" - ממש.
ממש סלקא דעתך? רבי אליעזר לית ליה ככל הני תנאי?
אמר רבה: לומר, שאין שמין אותו כעבד.
אמר ליה אביי: אלא כמאן? כבן חורין, בן חורין מי אית ליה דמי?
אלא אמר רב אשי: לומר, שאין שמין אותו בניזק אלא במזיק.

רש"י (ד"ה אלא במזיק) הסביר: "עינו של מזיק שיימינן כמה הוא שוה לימכר עכשיו, וכמה הוא יפה בלא עין, והיינו ממש דקאמר עינו של מזיק נישומה תחת עינו של ניזק". רש"י לא כתב כאן שהוא נמכר בשוק. נראה שגם כאן יש לפרש כדברי רש"י במקורות הקודמים שכוונתו לומר שמעריכים כמה שווה עינו של המזיק לו היה מציע את עצמו למכירה כעבד עברי.

[ג] רב פפא בר שמואל ורבא: זילו שיימוהו כעבדא
אחרי הסברו של רב אשי את שיטת רבי אליעזר, מובאים בגמרא (פד ע"א) שני מקרים שבהם הורו אמוראים לשום את הנחבל כעבד:

ההוא חמרא דקטע ידא דינוקא, אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל... אמר להו: זילו שיימוהו כעבדא.¹¹

10 הרב משה יהושע אורנשטיין (ים התלמוד, בבא קמא פג ע"ב) כתב שנימוק הדין: "אמר רבא... חרשו נותן לו דמי כולו" (שם פה ע"ב) הוא שלא ניתן למכור חרש לעבד, וממילא הוא עצמו אינו יכול למכור עצמו לעבד ועל כן יש לשלם לו דמי כולו. כאמור לפי דברינו, רש"י לא התכוון לומר שתשלום הנזק הוא המחיר שהיה מקבל לו מכר עצמו לעבד עברי. רש"י רק נימק מדוע התחשיב הוא על פי מכירת אדם לעבד: ברמה העקרונית אדם יכול למכור עצמו לעבד עברי.

11 בגמרא (בבא מציעא ס ע"ב) מסופר שלרב פפא בר שמואל עצמו היה עבד.

...ההוא תורא דאלס ידיה דינוקא, אתא לקמיה דרבא, אמר להו: זילו שיימוהו כעבדא. אמרו ליה: והא מר הוא דאמר: כל הנישום כעבד - אין גובין אותו בכבל! אמר להו: לא צריכא דאי תפס.

עוד נזכרה בהמשך הגמרא (שם ע"ב) האפשרות לדרון בכבל בדיני אדם באדם ואדם בשור, ומופיע שם הביטוי: "פוק חזי היכא מזדבני עבדי בשוקא". בימי האמוראים הללו היו רק עבדים כנענים, וכאמור (לעיל הערה 9) דין עבד עברי פסק כבר מאז סוף ימי הבית הראשון. רש"י והרא"ש לא הסבירו לאיזה עבד התכוונו האמוראים בדבריהם: "זיל שיימוהו כעבדא". הרא"ש בוודאי יסביר שמדובר בעבד כנעני, שהרי זה גם מה שיש באותו זמן. לדברינו גם רש"י יסכים לכך, וכאמור האזכור של עבד עברי בא לומר על בסיס מה קבעו חכמים את דרך החישוב הזאת לתשלום דמי נזק.

[ד] שבת הפוחתתו בדמים; הכהו על ידו וצמתה וסופה לחזור בגמרא (פה ע"ב) נאמר:

בעי רבה: שבת הפוחתתו בדמים, מהו? היכי דמי? כגון שהכהו על ידו וצמתה ידו וסופה לחזור, מאי? כיון דסופה לחזור לא יהיב ליה ולא מידי, או דלמא השתא מיהת אפחתי?

אדם הכה את ידו של אדם אחר והיד יבשה, אך היא עתידה להתרפא ולחזור לאיתנה. רש"י (ד"ה שבת הפוחתתו מדמים) הסביר:

הכהו מכה שהוא צריך לשבות ממלאכתו וסופו להיות שלם כבתחילה ואין כאן אלא שבת. אבל פוחתו עכשיו בדמים, שאם היה בא לימכר עכשיו, היו דמיו פוחתין.

מדובר שכעת בשל החבלה יש נזק לאדם, אך הוא עתיד להתרפא ולחזור לקדמותו. הספק הוא: האם מאחר שהוא עתיד להתרפא אין החובל משלם נזק, או שיש לחייב את החובל בנזק בשל מצבו העכשוי של הנחבל, שאז אם הוא "היה בא לימכר עכשיו, היו דמיו פוחתין". הוא זה שהיה בא ומציע את עצמו למכירה כעבד. לא נראה להסביר שהכוונה כאן להימכר על ידי בית דין לעבד עברי כשם שאדם נמכר בגנבתו, הלא רש"י לא ציין את האפשרות הזאת כלל. רש"י גם לא כתב כאן שהוא נמכר בשוק. רש"י השתמש בתיאור פעולה בלשון נפעל, כשם שהוא הסביר את ההלכה

שהזכרנו לעיל שעבד עברי שמוכר עצמו יכול למכור עצמו ליותר ממשש שנים (קידושין יד ע"ב ד"ה ויתר על שש): "אם התנה לימכר לעשר שנים".
 הגמרא דנה בבעיה שהעלה רבה, ובהמשך (פו ע"א) נאמר:

ומילתא דבעיא ליה לרבה, פשיטא ליה לאביי להך גיסא, ולרבא להך גיסא.
 דאתמר: הכהו על ידו וצמתה וסופה לחזור - אביי אמר: נותן לו שבת גדולה
 ושבת קטנה, ורבא אמר: אינו נותן לו אלא דמי שבתו שבכל יום ויום.

רש"י (ד"ה שבת גדולה) הסביר שהכוונה לדמי היד שניזוקה. תשלום הנזק במקרה זה נקרא בפי אביי: "שבת גדולה". דברי אביי הללו נזכרו בגמרא נוספת (גיטין מב ע"ב) ורש"י (שם ד"ה וסופה לחזור) הסביר: "ושיימינן ליה כמה דמיו פחותים בכך למכור עכשיו בשוק". גם כאן "למכור עכשיו" את עצמו כעבד עברי, "בשוק" - על פי תחשיב של עבד כנעני שמכירתו נעשית בשוק. בהמשך שוב כתב רש"י (ד"ה נותן לו שבת גדולה): "שבת גדולה הן פחת דמיו לימכר עכשיו בשוק והוא נזק". הוא זה שהציע את עצמו למכירה, על פי תחשיב של עבד כנעני שנמכר בשוק.

[ה] הכה את האשה ויצאו ילדיה; תשלום פגם באונס ומפתה

עד עתה עסקנו בשאלת חישוב הנזק של איש שנחבל, ולפי רש"י האפשרות לחשב את התשלום מבוססת על ההנחה שיהודי יכול למכור עצמו לעבד עברי אם הוא התרושש לחלוטין. מה היא שיטת החישוב כשמדובר באישה שנחבלה, הרי אישה יהודייה אינה רשאית למכור עצמה לאמה גם אם התרוששה לחלוטין.¹² במשנה (מח ע"ב) נאמר:

ואדם שהיה מתכוין לחבירו, והכה את האשה ויצאו ילדיה - משלם דמי ולדות. כיצד משלם דמי ולדות? שמין את האשה כמה היא יפה עד שלא ילדה, וכמה היא יפה משילדה.

הדברים מבוססים על האמור בפסוק (שמות כא, כב): "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן כפללים". הבעל תובע את הנוגף בפני בית דין, והדיינים יקבעו את סך התשלום על דמי הוולדות, וכפי שהסביר רש"י (שמות שם): "לשלם דמי ולדות לבעל, שמין אותה כמה היתה ראויה למכור בשוק להעלות בדמיה בשביל הריונה". גם כאן נפרש באופן

12 מכילתא (שמות כא, ז); רמב"ם (הל' עבדים א, ב); ריטב"א ורשב"א (גיטין סד ע"ב).

דומה לאמור לעיל: "כמה היתה ראויה למכור" - את עצמה כאמה עבריייה; "בשוק" - על פי תחשיב של שפחה כנענית שמכירתה נעשית בשוק.¹³

כך גם נסביר את האמור בגמרא (פד ע"ב) לגבי תשלום "פגם" של אונס ומפתה. מה היא הדרך לחשב כמה ירד ערכה של נערה שהפכה מבתולה לבעולה בעקבות אונס או פיתוי? רש"י (ד"ה ופגם) הסביר: "ופגם - שייך באונס ומפתה והוא במקום נזק, דאומדים כמה אדם רוצה ליתן בין שפחה בתולה לבעולה להשיאה לעבדו שיש לו קורת רוח ממנו". רש"י בכתובות (לב ע"א ד"ה ופגם) פירט יותר: "ופגם - כאילו היא שפחה נמכרת בשוק כמה פיחתה מדמיה להשיאה לעבד שיש לרבו קורת רוח הימנו כדלקמן כתובות (דף מ:)."

דברי רש"י הללו מבוססים על משנה (כתובות מ ע"א): "פגם - רואין אותה כאילו היא שפחה נמכרת בשוק, כמה היתה יפה וכמה היא יפה". בגמרא (שם מ ע"ב) מוסבר שבית הדין מעריך כמה אדם מוכן לשלם בעד אותה אישה אילו נמכרה לו כשפחה על מנת להשיא אותה לעבדו הנאמן שיש לו קורת רוח ממנו - מעריכים כמה הייתה שווה כשהייתה בתולה, וכמה היא שווה אחר שנבעלה, והאונס והמפתה משלמים את ההפרש כדמי פגם.¹⁴

התוספות (כתובות שם ד"ה כמה אדם) שאלו:

תימה דמה שומא היא זו, וכי אשה חשובה ממשפחה גדולה אינה נפסדת בפגמה אלא שוה שפחה הניסת לעבד? וי"ל דכל אשה שמין לפי מה שהיא בענין זה כמה אדם רוצה ליתן בין בתולה לבעולה להשיא לעבדו אשה כזאת

---

13 בפסוק שאחריו (שם כג) נאמר שאם האישה מתה "ונתתה נפש תחת נפש". רש"י כתב: "ונתתה נפש תחת נפש - רבותינו חולקין בדבר (סנהדרין עט ע"א). יש אומרים נפש ממש, ויש אומרים ממון, אבל לא נפש ממש, שהמתכוון להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה ומשלם ליורשיו דמיו, כמו שהיה נמכר בשוק". שם אין מדובר על חבלה, אלא על מיתה, וההערכה היא כעבד כנעני הנמכר בשוק.

14 בשל פירוש רש"י בנוגע לדברי רבי אליעזר ששמים לפי המזיק (לעיל ג), וכן בשל פירושו בעניין חישוב פגם, כתב הרב יואל סירקיש (בית חדש, ב"ח, טור חושן משפט סי' תכ, יז): "ונראה דודאי גם רש"י מודה בכך ששמים ע"פ עבד כנעני או שפחה כנענית וכדברי הרא"ש. אך במקום שהנחבל חושש לזילותא, כמו במקרה שנזכר בגמרא (בבא קמא פד ע"א) 'ההוא חמרא דקטע לידא דינוקא אמר להו אבוה דינוקא: לא בעינא דזילא בי מילתא' אי בעי ניוק דלישימוהו לפחות כאילו היה מוכר עצמו לעבד עברי שיוצא בשש הרשות בידו... זה נראה לי דין אמת וצדק ולזה נתכוין רש"י בפירושו". קשה לקבל שרש"י בפירושו על התורה ובסוגיות הגמרא הציע שתי אפשרויות. גם במקרה של אותו תינוק, האב הבטיח לפצות אותו מעצמו, אך הוא לא בחר לשום את אותו תינוק כעבד עברי.

הנפגמת. והא דנקט שפחה אורחא דמלתא נקט דאין דרך להשיא לעבדו בת מלכים.

לפי התוספות כשמדובר באישה חשובה ממשפחה מכובדת, שיטת התחשיב תהיה שונה, וכפי שהסביר את דבריהם הרב שלמה לוריא, המהרש"ל (ים של שלמה, כתובות ג, יח): "ששמין כל אשה לפי מעלתה, בין לפי יחוס, בין לפי יופיה, כמה אדם רוצה ליתן להשיא לעבדו אשה יפה וחשובה כזאת, כמה יוסיף לה על בתולה מבעולה, וכן פסק הרא"ש (כתובות ג, ח)".

כאמור לעיל, אישה אינה רשאית למכור עצמה לאמה גם אם התרוששה לחלוטין, וודאי שאישה יהודייה אינה נמכרת בשוק. אישה יהודייה לעולם איננה מוגדרת שפחה. אלא שחכמים הציעו דרך לחישוב התשלום שיוטל על האונס או המפתה, והדרך היחידה לחשב זאת בהקבלה לעבד עברי המוכר עצמו בשוק, היא לו היו מוכרים אותה כשפחה כנענית, וכאמור לפי המהרש"ל יש להתייחס גם למעמדה וליופיה של האישה.¹⁵

סיכום

במשנה נזכרו חמישה דברים שהחובל בחברו חייב לשלם, והראשון בהם הוא נזק. דרך החישוב היא: מעריכים את הנחבל כאילו הוא עבד, ושמין כמה היה שווה לפני החבלה וכמה הוא שווה לאחריה, ודמי ההפרש הם תשלומי הנזק. רש"י כתב שמעריכים אותו כמו עבד עברי, ונראה שהסיבה לכך היא שיהודי יכול למכור עצמו רק לעבד עברי ולכן זו דרך ההערכה הנכונה. נראה שהגרסה שעמדה לפני רש"י במשנה היא כירושלמי: "רואין אותו כאילו עבד נמכר". הרא"ש כתב שמעריכים אותו כמו עבד כנעני, והנימוק הוא שהואיל והנזק לנחבל הוא בלתי הפיך והוא לעולם, יש לשום אותו כעבד כנעני שהוא נמכר לעולם. בנוגע לאדם שאמר "דמי עלי" או "דמי ידי עלי", גם רש"י סבר שיש להעריכו כעבד כנעני מאחר שזו שומא בעלמא, שהרי האדם שמעריך עצמו הוא אדם שלם ואינו חבול.

רבינו יהונתן מלוניל הסביר את שיטת החישוב של נזק באופן הבא: "רואין אותו כעבד נכרי שהוא נמכר בשוק" כדברי הרא"ש, והסיבה לדרך זו היא שקיימת אפשרות

15 בגמרא (יבמות נד ע"א) נאמר: "אמר רבה: נפל מן הגג ונתקע - חייב בארבעה דברים, וביבמתו לא קנה; בנזק, בצער, בשבת, ברפוי". רש"י (ד"ה נזק) כתב: "נזק - שמין אותה כאילו היא שפחה נמכרת (הב"ח הוסיף: בשוק) כמה היתה יפה וכמה היא יפה". כאמור ההשוואה למכירת שפחה כנענית היא הדרך היחידה לחשב נזק אצל אישה.

שיהודי מוכר עצמו לעבד, כלשונו של רש"י במשנתנו: "שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי".

נראה שגם רש"י התכוון לאופן חישוב זה, ומאותם טעמים, וכפי שיש ללמוד מדבריו בסוגייתנו ובמקורות השונים. רש"י בדבריו אלו הסביר על מה התבססו חכמים שקבעו ששיטת חישוב דמי הנזק תהיה על פי ההפרש של עבד לפני שנחבל לעומת שוויו לאחר שנחבל: העובדה שיהודי יכול למכור עצמו כעבד עברי. אך רש"י לא התכוון לומר שהחישוב הכספי הוא על פי שוויו של עבד עברי. מאחר שכאן נדרש ערך של מכירה לעולם, שהרי הנזק גם הוא לעולם ובלתי הפיך, אשר על כן רש"י כתב גם במקורות אחרים שרואים את אותו נחבל כמי שמוכר עצמו או מציע למכירה את עצמו בשוק, ובכך רמז על שיטת החישוב המורכבת של תשלומי נזק: יהודי "מוכר עצמו בעבד עברי", אך החישוב הוא כעבד כנעני שנמכר "בשוק", דמי ההפרש שבין לפני החבלה לבין לאחר החבלה.